

A191

Sterna sandvicensis

(Lath., 1787)

Rybitwa czubata

Rząd: siewkowe, podrząd: mewowce, rodzina: rybitwy

Status występowania w Polsce

Sporadycznie lęgowa, regularnie koczująca i przelotna na wybrzeżu, wyjątkowo w głębi kraju.

Opis gatunku

Rybitwa czubata jest dość dużą rybitwą wielkości mewy śmieszki. Wymiary: długość ciała 36–46 cm, rozpiętości skrzydeł 86–105 cm, masa ciała 215–311 g. Szyja, boki głowy i spód ciała są białe, skrzydła i grzbiet szare. Piór może mieć różowawy nalot. Ogon, jak u wszystkich rybitw, jest widełkowaty, stosunkowo głęboko wcięty. Nogi są czarne. Dziób długi i czarny, w okresie lęgowym z wyraźnym żółtym zakończeniem. Dorosłe osobniki w szacie godowej mają czarną czapeczkę. Pióra czapeczki nastroszone z tyłu głowy w formie czuba. W okresie pozalęgowym czoło i wierzch głowy bieleje, a tył głowy pozostaje czarny, żółty koniec dzioba jest trudniej zauważalny, a czub mniejszy. Samiec i samica ubarwione są jednakowo. Samica jest nieco mniejsza od samca. Osobniki młodociane są czarno łuskowane na grzbiecie i delikatnie szaro na kuprze. Jeszcze latem młode zmieniają większość piór grzbietu na jednolicie szare. Łotki mają szarawe. Czapeczka na głowie jest czerniawa, z rozjaśnieniem na czole. Sterówki młodych ptaków stopniowo ciemnieją w kierunku końców, które są czarniawe. Dziób młodych czarniawy. Głos: chrapliwe „kirrik”, gardłowe „kerr”, wznoszące się „kirr-kit”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Trudna do pomylenia z innymi gatunkami występującymi w Polsce, bo zdecydowanie mniejsza od rybitwy wielkodziobej *Sterna caspia* (A190) (z dużym czerwonym dziobem, łotki 1. rz. są ciemniejsze od reszty skrzydła; od spodu ciemne końce na łotkach 1. rz.), a większa od rybitwy rzecznej *Sterna hirundo* (A193) (czerwony dziób z czarną końcówką i czerwone nogi) i popielatej *Sterna paradisea* (A194) (czerwony dziób i nogi). Rozmiarem i upierzeniem najbardziej zbliżona do rybitwy krótkodziobej *Gelochelidon nilotica* (A189), lecz gatunek ten tylko wyjątkowo zalatuje do Polski (w książce nieopisany).

Biologia**Tryb życia**

Gatunek dzienny, żyjący w stadach w ciągu całego roku. Żeruje przeważnie pojedynczo, ale w przypadku bogatych łowisk tworzy stada liczące nawet do kilkuset osobników. Przebywa przeważnie z innymi gatunkami rybitw i mew.

Lęgi

Na lęgowiskach ptaki pojawiają się na początku trzeciej dekady maja. Rybitwa czubata gniazduje kolonijnie. Zakłada gniazda przeważnie bardzo blisko jedno obok drugiego, tak że wysiadujące ptaki mogą się nawet trącać dziobami czy ogonami (do 12 gniazd/m²). Kolonia tworzy się zwykle w najbliższym sąsiedztwie kolonii śmieszek, mew srebrzystych czy rybitw rzecznych, które zachowują się bardziej agresywnie niż rybitwy czubate i chronią je skutecznie przed drapieżnikami. Nieliczne ptaki gnieźdzą się już w 3. roku życia, ale większość dopiero w 4. i później. Gniazdo ma postać płytkiego dołka o brzegach zaznaczonych odchodami i zakładane jest wprost na ziemi, na piaszczystych czy kamienistych plażach, wydmach, skalistych wyspach czy wśród roślinności trawiastej. Sporadycznie gniazduje również na śródlądowych jeziorach. Odbywa jeden lęg w sezonie. O ile zniesienie zostaje zniszczone w początkowym okresie wysiadywania, może być powtórzone. Składanie jaj rozpoczyna się zaraz po przylocie z zimowisk i trwa do końca drugiej połowy lipca. Masowe znoszenie jaj trwa od trzeciej dekady maja do połowy czerwca. Późniejsze próby składania jaj kończą się niepowodzeniem. Zniesienia w dużych koloniach są bardziej zsynchronizowane w czasie niż w małych. Rybitwa czubata znosi 1–2 jaja (rzadko 3), które są wysiadywane przez 21–29 dni. Pisklęta pierwsze dni życia spędzają w gnieździe lub obok niego. Opiekują się nimi oboje rodzice. W niektórych koloniach po 1–2 tygodniach od wyklucia pisklęta gromadzą się w stadka, tzw. ochronki – są wtedy pilnowane i karmione nie tylko przez swoich rodziców. Średnio na 10 piskląt przypada jeden opiekun, kie-

dy reszta rodziców przebywa na żerowisku. Zdolność do lotu młode osiągają po 28–35 dniach, lecz jeszcze przez wiele tygodni rodzice mogą karmić swoje potomstwo. Sukces lęgowy jest bardzo zmienny – w kolonii lęgowej, która istniała przy ujściu Wisły Przekopu, w ciągu 15 lat zostało wyprowadzonych jedynie 250 młodych. Były lata, w których nie wychowało się tam ani jedno młode. Opuszczanie lęgówisk (przeważnie rodzinami) zaczyna się po osiągnięciu przez młode ptaki dobrej zdolności do lotu (koniec czerwca, lipiec). Początkowo jest to dyspersja w różnych kierunkach (lipiec, sierpień).

Wędrowki

Zaraz po osiągnięciu lotności przez młode ptaki następuje ich dyspersja na bogatsze żerowiska leżące zarówno na północ, jak i na południe od lęgówisk. Na polskim wybrzeżu pierwsze koczujące ptaki spotykane są już w pierwszej połowie lipca i liczba ich w kolejnych tygodniach wzrasta. Natomiast ptaki spotykane w końcu sierpnia i we wrześniu są już w trakcie wędrowki na południe. Na północy kraju zasadnicza wędrowka trwa od końca sierpnia do końca września, choć rybitwy czubate można spotkać jeszcze i w późniejszych miesiącach. W głębi kraju wędrowne ptaki spotykane są rzadko. Ptaki obrączkowane nad Zat. Gdańską wędrują przez zachodnią Europę na zimowiska afrykańskie. Ptaki dorosłe wędrują dalej na południe niż młode.

Przelot wiosenny trwa od pierwszej dekady kwietnia do końca maja. Ptaki dwuletnie docierają w okolice lęgówisk w czerwcu. Wiosną na naszym wybrzeżu rybitwa czubata jest spotykana nielicznie.

Zimowanie

Rybitwy czubate z populacji zachodnioeuropejskiej i estońskiej zimują głównie na wybrzeżach południowo-zachodniej Europy, nad Morzem Śródziemnym oraz wzdłuż atlantyckich wybrzeży Afryki.

Kilka ptaków obrączkowanych jako lęgowe przy ujściu Wisły stwierdzono na zimowiskach w Mauretanii, Senegalu, Gwinei i Ghanie. Wyjątkowo pojedyncze ptaki zimują w Polsce. Zimowe obserwacje rybitw czubatych w innych rejonach południowego Bałtyku należą również do rzadkości. Młode ptaki nie wracają pierwszej wiosny na lęgowiska, lecz pozostają na zimowiskach do następnego roku. Część ptaków po drugiej zimie wędruje w kierunku lęgówisk. Większość czyni to dopiero po trzecim przezimowaniu.

Pokarm

Rybitwa czubata żywi się małymi rybami morskimi (9–15 cm długości) żyjącymi blisko powierzchni wody. Skład diety zależy od miejsca żerowania. Podczas żerowania zanurza się na głębokość 1,5–2 m, pikując do wody z wysokości 5–10 m, czasem kilkoma uderzeniami skrzydeł zwiększając prędkość opadania. Poluje często z dala od kolonii lęgowej, nawet w odległości do 70 km. Czasem

wybiera ryby z sieci rybackich lub poluje ze stadami morswinów, żywi się również resztkami martwych ryb. W zachodniej Europie zjada czasem małe krewetki, bezkręgowce żyjące w mule oraz małe pisklęta. Na zimowiskach afrykańskich może polować na ryby wypłazane z większych głębokości np. przez tuńczyki. U rybitw czubatych, częściej niż u innych gatunków, spotykane jest zjawisko kleptopasożytnictwa, polegające na odbieraniu ryb innym osobnikom tego samego gatunku.

Występowanie

Siedlisko

W sezonie lęgowym i na zimowiskach gatunek związany głównie z wybrzeżami. Stwierdzana jest nad morzami północnej Palearktyki, jak i śródlądowymi zbiornikami wodnymi w południowo-wschodniej Europie. W sąsiedztwie kolonii muszą znajdować się czyste płytkie wody o piaszczystym dnie, bogate w ryby żyjące pod powierzchnią. Gnieździ się w koloniach, najczęściej na piaszczystych i kamienistych plażach, wydmach, skalistych wysepkach, w rozległych deltach rzek, ale także lokalnie na śródlądowych jeziorach. Poza sezonem lęgowym preferuje okolice ujść rzek i wybrzeża morskie. Zimą przebywa głównie na pływowych wybrzeżach zachodniej Afryki.

W Polsce gnieździła się od końca lat 70. do początku 90. w ujściu Wisły Przekopu, a przed II Wojną Światową w ujściu Wisły Śmiałej, na małych wysepkach lub na piaszczystej plaży porośniętej skąpo roślinnością zielną. Późnym latem i jesienią najczęściej spotykana jest w strefie przybrzeżnej Zat. Puckiej. W głębi kraju pojedyncze osobniki spotykane są rzadko na jeziorach, rzekach i stawach.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1110 Piaszczyste ławice podmorskie
- 1130 Ujścia rzek (estuaria)
- 1150 Zalewy i jeziora przymorskie (laguny)
- 1160 Duże płytkie zatoki
- 2110 Inicjalne stadia nadmorskich wydmy białych
- 2120 Nadmorskie wydmy białe
- 3270 Zalewane muliste brzegi rzek

Rozmieszczenie geograficzne

Podgatunek nominatywny *S. s. sandvicensis* gnieździ się lokalnie wzdłuż południowych wybrzeży Bałtyku, wokół Morza Północnego, wzdłuż atlantyckich wybrzeży Europy, mniej licznie na północno-zachodnich wybrzeżach Morza Śródziemnego, nad Morzem Czarnym, Morzem Azowskim i Morzem Kaspijskim. Zimowiska znajdują się na południe od lęgówisk, wzdłuż wybrzeży Morza Śródziemnego, afrykańskich wybrzeży Atlantyku (aż po południowe krańce kontynentu – do Przylądka Dobrej Nadziei) oraz wzdłuż wybrzeży Morza Arabskiego. Dwa inne podgatunki gnieź-

dążą się na wschodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych i na Karaibach oraz na północnym i wschodnim wybrzeżu Ameryki Południowej, na południe od Patagonii; ptaki te zimują na Karaibach i na wybrzeżach kontynentu południowoamerykańskiego.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce lęgi rybitwy czubatej stwierdzono przed II Wojną Światową w ujściu Wisły Śmiałej, a w latach 1977–1992 przy ujściu Wisły Przekopu. Nadal jest spotykana w tym rejonie w okresie lęgowym, ale do lęgów nie przystępuje. Nieudane próby lęgu odnotowano w 1972 nad jez. Gardno w Słowińskim PN. Od 1962 każdego roku obserwowano po kilkanaście dorosłych i młodych rybitw pod Koszalinem, a następnie w Słowińskim PN, jednak lęgów dotąd nie stwierdzono. Rybitwy odbywające lęgi przy ujściu Wisły Przekopu pochodziły z Holandii, Danii, Szwecji, Niemiec (okolice Rugii) i Estonii.

Jesienią gatunek obserwowany jest przede wszystkim na wybrzeżu (Zat. Gdańska), rzadko w głębi kraju (kilkanaście stwierdzeń). Sporadyczne stwierdzenia zimowe pochodzą z Władysławowa i Juraty (dorosły i młody ptak, obserwowane w lutym 1998 i styczniu 2000) oraz z Chatup (z grudnia 1999).

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek krytycznie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 2

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Jedynie stanowisko lęgowe z lat 1977–1992 znajduje się na terenie rezerwatu przyrody Mewia Łacha przy ujściu Wisły Przekopu.

Rozwój i stan populacji

Duże wahania liczebności oraz częste zmiany lęgowisk utrudniają ocenę liczebności (np. w Holandii w latach 50. populacja wzrosła do 40 000 p., by w 1961 spaść do 12 000, a w 1965 liczyła już tylko 650 p. Tak drastyczny spadek liczebności spowodowany był głównie stosowaniem pestycydów. Stan populacji z 1961 roku został osiągnięty

ponownie dopiero na początku lat 90.). W latach 1970–1990 stwierdzono ponowny wzrost liczebności w Europie (Wielkiej Brytanii, Holandii, Francji, jak również Hiszpanii i Estonii). Wtedy też, po wielu latach przerwy, lęgowe rybitwy czubate ponownie pojawiły się w Polsce. W tym samym czasie (1970–1990) stwierdzono znaczny spadek liczebności (20–50%) rybitw czubatych na Ukrainie, w Rosji i Szwecji. Ogólnie w latach 1970–1990 w Europie nastąpił ok. 50% spadek liczebności populacji lęgowej. Populacja europejska liczy obecnie 68 000–81 000 p. Najwięcej rybitw czubatych gnieździ się w Wielkiej Brytanii (17 000 p.), na Ukrainie (9900–15 600 p.), w Holandii (10 000–12 500 p.), w Niemczech (10 000–10 500 p.), we Francji (7000–8000 p.) i w Rosji (4000–6000 p.). W tych sześciu państwach występuje ponad 90% całej europejskiej populacji tego gatunku. Podczas zimowych liczeń ptaków oceniono, że na wybrzeżach afrykańskich (głównie w północno-zachodniej i zachodniej Afryce) zimuje 159 000–171 000 os. Na zimowiskach tych gromadzą się ptaki przede wszystkim z lęgowisk w zachodniej i północnej Europie. Ptaki zimujące w basenie Morza Śródziemnego i nad Morzem Czarnym (pochodzą głównie z lęgowisk czarnomorskich) występują tam w liczbie 44 000–73 000 os.

W Polsce kilka par rybitwy czubatej gnieździło się pod Gdańskiem w latach 1926–1936. Gatunek ten, jako lęgowy, wrócił w okolice poprzednich stanowisk dopiero po 40 latach. Kolonia lęgowa przy ujściu Wisły Przekopu, w której gnieździło się od 2 do 290 p., utrzymała się tylko przez 15 lat (1977–1992).

W państwach sąsiadujących z Polską od północy i wschodu, skąd w okresie wędrówek mogą przylatywać do naszego kraju ptaki, gnieździ się ich około 10 000 p. Jesienią maksymalna wielkość wędrownych stad rybitwy czubatej przy ujściu Wisły wynosi ok. 1300 os.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce w okresie wędrówek:

- płoszenie przez ludzi (spacerowiczów i uprawiających sporty wodne) stad ptaków zbierających się na przybrzeżnych wyspach i plażach na odpoczynek. Oddziaływanie to jest szczególnie niekorzystne przed wieczorem, gdy rybitwy gromadzą się na noclegowisku.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- w przypadku stwierdzenia stacjonarnych osobników rybitwy czubatej sugerujących możliwość gniazdowania zapewnić spokój w potencjalnych miejscach lęgowych, zwłaszcza wczesną wiosną, w okresie przystępowania do lęgów, gdy ptaki są szczególnie wrażliwe na niepokojenie;
- zapewnić spokój wędrującym ptakom, przede wszystkim na terenach większych koncentracji rybitw na wybrzeżu, przez wyłączenie tych obszarów z użytkowania turystycz-

nego i rekreacyjnego w okresie kwiecień-wrzesień. W chwili obecnej propozycja ta dotyczy przede wszystkim obszarów położonych w obrębie Zat. Gdańskiej, chronionych w rezerwach Beka (ujście Redy), Mewia Łacha (ujście Wisły Przekopu), Ptasi Raj (ujście Wisły Śmiałej) oraz nie chronionego Ryfu Mew (Zat. Pucka).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- dynamikę wędrówki jesiennej i letniej;
- pochodzenie populacji wędrujących przez Polskę;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji wędrujących przez Polskę.

Monitoring

- coroczne liczenia ptaków w rejonie ujścia Wisły Przekopu, w okresie lipiec-wrzesień. Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- BEAMAN S., MADGE S. 1998. The Handbook of Bird Identification for Europe and the Western Palearctic. London, 868 s.
- BŁĄD A., KAJZER Z., JĘDRO G. 2000. Zimowe obserwacje rybitwy czubatej *Sterna sandvicensis* w Polsce. *Not. Orn.*, 41, 4: 327–328.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1989. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 4. Terns to Woodpeckers. Oxford, 960 s.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.). 2001. Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, 449 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 902 s.
- del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.) 1996. Handbook of the Birds of the World. Vol. 3. Hoatzin to Auks. Barcelona, 821 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 560 s.
- OLSEN K. M., LARSSON H. 1995. Terns of Europe and North America. London, 175 s.
- PĄGOWSKI Z. 1979. Gnieźdzenie się rybitw czubatych (*Sterna sandvicensis*) w rejonie ujścia Wisły. *Not. Orn.*, 20, 1–4: 50–51.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski, rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wetlands International Global Series No. 12. Wageningen, The Netherlands, 226 s.
- WIELOCH M. 1986. A colony of terns at the mouth of the Vistula river and problems of their protection. W: Hjort C., Karlsson J., Svensson S. (red.) Baltic Birds IV. Proceedings of the Fourth Conference on the Study and Conservation of Migratory Birds of the Baltic Basin. *Vår Fågel.*, Suppl. 11: 239–240.

Maria Wieloch